

1. Etika és gazdaság

- **gazdasági etika vs. üzleti etika**
- **a gazdasági etikával szembeni fenntartások:**
- **1) gazdaság – erkölcs harmóniája:** a **gazdaság** alapintézményei és alapelve **az erkölcsi jó szolgálatában** állnak: a piac erkölcsileg helyes működését biztosító „láthatatlan kéz” (**Adam Smith**: *The Wealth of Nations*, 1776): az emberek egyéni szinten egoista, haszonmaximalizáló viselkedése közösségi szinten a közjó megvalósulásához vezet: az emberek számára jó és hasznos áruk, szolgáltatások magas minőségben elérhetők, mert a kereslet megfelelően irányítja a kínálatot → probléma: a „láthatatlan kéz” nem létezik (lásd: jelenlegi pénzügyi-gazdasági válság); Smith-nél ez kb. Isten kezével egyenlő, aki szerinte úgy teremtette az embert, hogy a gazdasági logika szerint, *homo oeconomicus*-ként cselekszik és nem vet be tisztességtelen eszközöket: alapvetően pozitív emberkép: az ember csak mérsékelt, jó értelemben egoista és önérdekű gazdasági tevékenységével Isten bölcs tervét hajtja végre; ennek a felfogásnak újabb képviselője **Milton Friedman** magyar származású, amerikai Nobel-díjas közgazdász: „The social responsibility of business is to increase its profits.” (1970): a gazdaság, a vállalkozások egyetlen legitim célja a nyereség maximalizálása: a helyes szociális viselkedés a sikeres gazdálkodás funkciója, vagyis a gazdasági siker egyben a szociális helyességet, legitimitást is jelenti, ezért nincsen szükség gazdasági etikára: **funkcionalizmus** → **a valóság**: a nyereség maximalizálásának az elve a szabad piac torzulásához vezet: centrifugális erők (ami kicsi, ami eltér az általánostól – akár jó irányban is – , az kiszorul) és centripetális erők (centralizáció, tőkekoncentráció, mono- és oligopóliumok kialakulása, uniformizálódás: tömegkultúra), az áruk és szolgáltatások minőségének romlása a költségek minimalizálása miatt + piszkos verseny: jogszabályok, standardok kijátszása, a konkurencia legyőzése szabálytalan eszközökkel, mindenféle értékek romboló, csődbe vezető verseny; a nyereség maximalizálásának az elve (hosszabb távon) önpusztító: a véges erőforrások kimerítéséhez, az életfontosságú közjavak pusztulásához vezet, csak egy földünk van, a nagy nyereséget bezsebelő tőkés sem tud elmenekülni a következmények elől és végén elveszít mindent, amit nyert: amikor már túl késő, a pénz sem ér már semmit; a valóság: *The Tragedy of the Commons* (Garret

Hardin cikke 1968-ból): a közlegelők, a közjavak lepusztulása: az egyéni haszon, az egyéni előnyök növelése párhuzamos a közösségre háruló terhek növekedésével: a profit privatizálása + a költségek kollektivizálása: pl. a mai magyar vadkapitalista rendszerben: a közszolgáltatások leromlása + magas alapkamat a magánbefektetőknek – ami itt folyik, az biztosan nem jó az országnak, az embereknek, csak a tőkés befektetőnek, globális pénzpiaci érdekcsoportoknak (lásd a mondást: „ami közös az az enyém is, ami az enyém, ahhoz másnak semmi köze”) – különbség a mafia (intézményesített lopás) és a jogállam között; a gazdaság kolonializálja az élet többi területét, aláassa a demokráciát: a legitim népuralom formálissá, színjátékká válik: már csak ún. gazdasági kényszerek vannak, nincs döntési szabadsága a választópolgároknak, mert már alig van köztulajdon, az állam magánbefektetők kezében van, a kevesek kezében koncentrálódó tőke irányít, nem egyenrangú választópolgárok (a „one man, one vote” elv alapján): a tőkés diktatúrájáról beszélhetünk: a tőkés hálózatok uralmánál sem a jogállami transzparencia, átláthatóság, sem a demokratikus legitimitás nem adott → korlátok, szabályok a közjó, sőt az emberiség túlélése érdekében: már a formális-negatív szabadság is, de különösen a pozitív, szubsztanciális szabadság csak a (gazdasági) szabadság szabályozásával érhető el társadalmi szinten – ha ellenezzük a rabszolgaságot és méltóságot tulajdonítunk minden embernek, ennek azonban vannak anyagi vonzatai is, a javak elosztását érintő vonzatai, hiszen az, aki étel-ital hiányában meghal, teljesen elveszti szabadságát

- **játékelmélet: fogolydilemma:** két játékos X, Y; változó összegű játék:nem egy adott torta elosztása, hanem a játékosok magatartása befolyásolja az elosztandó javak mennyiségét; koordinálni kellene tehát a viselkedésüket saját érdekükben, de ez alaphelyzetben nem sikerül – ha a játékosok racionális egyéni haszonmaximalizálók: a legjobb eredmény CC volna, de az egyensúlypont DD:

	C	D
C	X = 3 / Y = 3	X = 0 / Y = 5
D	X = 5 / Y = 0	X = 1 / Y = 1

- **etikai-politikai korrekció:** minimum 2 ponttal bünteti a D-alternatíva választását: a legjobb megoldás lesz az egyensúlypont: CC

	C	D (-2)
C	X = 3 / Y = 3	X = 0 / Y = 3
D (-2)	X = 3 / Y = 0	X = -1 / Y = -1

- **2) gazdaság – erkölcs neutralitása:**
- a **pénz és a piac polifunkcionalitására** hivatkozva: mindent lehet jóra és rosszra is használni (pénzzel lehet életet menteni, de lehet ölni is, mint a konyhakéssel kenyeret vágni vagy leszúrni valakit); ezt a jelenséget: hogy alapvetően kétféle (jó, rossz) funkció, (helyes, helytelen) felhasználási mód létezik, a technika területén „dual use” problematikának hívják → mindez inkább aláhúzza annak szükségességét, hogy a etikai megfontolások alapján meghatározzuk, hogy mi a különböző gazdasági eszközök, folyamatok helyes és helytelen alkalmazása, és szabályozzuk ezeket
- a **gazdaság neutralitása**, hogy a gazdaság és az etika egymással szemben indifferens, közömbös: gazdaságosság / gazdasági hatékonyság elve értéksemleges, nem érinti az erkölcsi helyesség kérdését; „the business of the business is business and not philanthropy” → az etika nem luxus, nem valami szép kiegészítés vagy filantróp ráadás (hab a tortán), hanem leglényegesebb és legalapvetőbb kérdések megvitatása, a célok és az értelem tisztázása + annak tisztázása, hogy milyen feltételek mellett legitim, azaz nem lopás a profit, a profitszerzés joga ugyanis társadalmi feltételekhez kötött: miért is teszünk valamit? mit akarunk elérni? mi az érteleme az egésznek? mi volna helyes (a lehető legjobb tortarecept összeállítása a fogyasztók számára) → a gazdaságot racionálisan csak **eszközként** lehet felfogni valamilyen **cél** elérése érdekében; egy cél lehet ismét eszköz egy magasabb rendű cél elérésére, de ha követjük az eszköz-cél-láncolatot, idővel biztosan elhagyjuk a gazdaság területét és végül olyan célhoz érkezünk, amely már nem lehet eszköz: pl. a boldogság vagy Isten → kategóriát téveszt, aki a gazdaságot végső célnak tekinti, mert a meghatározó célok, értékek csak kívülről adatnak a gazdaság számára, hiszen az **antropocentrikus** megközelítés **racionális** kereteken belül megkerülhetetlen az

ember számára → **az etika nyelve** az egyetlen olyan nyelv, amely segítségével racionálisan kommunikálhatunk az emberi cselekvésről, így a gazdaságról is, átfogó módon, a releváns összefüggések figyelembe vételének teljességére törekedve: pozitív és negatív hatásokat különböző területeken felmérve; FONTOS: a gazdasági gondolkodásmód, az ökonómiai logika a **racionalitás**nak csak egy szeletét testesíti meg, az etika pedig a racionalitás teljességére törekszik, különösen a szociális és alapvető emberi dimenzióra, vagyis a végső célokra fókuszálva → **dogmatikus redukció** volna, ha csak az ökonómiai logika, a gazdasági racionalitás szerint ítélnénk meg cselekedeteket, intézményeket, struktúrákat (dogma = tantétel, hittétel): a gazdaság, mint vallás (nem racionális, hanem fundamentalista, egyoldalú, elvakult!) → emberkép, antropológia, gazdaságpszichológia

- az erkölcs alá van vetve a gazdaságnak, a gazdaság öntörvényűen és feltarthatatlanul fejlődik, mint **önálló rendszer**, amelynek saját – az emberektől független – logikája van (lásd: rendszerelmélet: Luhmann); az erkölcs nem tehet mást, mint hogy alkalmazkodik a gazdasághoz: **ökonómiai determinizmus, ökonomizmus**; igaz: a gazdasági növekedés és a gazdaság által ösztönzött innovációk a társadalom és kultúra fejlődéséhez nagyban hozzájárulnak → de az etika feladata éppen az, hogy a gazdasági fejlődés által előidézett társadalmi értékeltolódást és -változást kritikus vizsgálat tárgyává tegye és meghatározza a technika jó és a rossz felhasználását, ill. a kifejezetten káros vagy túlságosan nagy kockázatot, veszélyt jelentő gazdasági folyamatokat korlátozza, megtiltsa, és etikai szempontból elfogadható, össztársadalmilag jótékony hatású struktúrákat alakítson ki → cáfolnunk kell tehát a gazdasági determinizmust éppúgy, mint a determinizmust általában, hiszen tételeznünk kell az ember cselekvési szabadságát (legalább részlegesen) és az egyén ebből fakadó felelősségét (erre épül a büntetőjogi felelősségrevonás is)
- **3) az etikai értékelés korlátaira hivatkozó fenntartások:**
- a gazdasági folyamatok következményeivel kapcsolatos **prognózisállítás** kiküszöbölhetetlen **bizonytalansága**: a világ komplexitása miatt nagyon nehéz megjósolni jövőbeli soktényezős állapotokat, különösen az emberi viselkedés mint tényező nehezen jósolható meg (pl. becsapódik egy meteorit) → erős etikai vonzata van annak a kérdésnek, hogy hogyan döntsünk bizonytalaságban, ilyenkor különösen fontos, hogy etikai-racionális irányelvekre, szabályokra

támaszkodhassunk → a következményekkel kapcsolatban óriási különbség van a következő két kijelentés között: „Negatív következménynek biztosan kizárhatók.” / „Nem tudunk negatív következményekről.” – kulcsfontosságú kérdés, hogy a világ és az élet mely területein végeztek hatástanulmányt és milyen módon, hiszen a vizsgálat területe és módszere erősen befolyásolja az eredményt

- **az etika „gyengesége”:** **a)** csak felszólítás az egyén felé, **az egyén belátására épül**, nem kötelezi az embert, nem kényszeríthető ki → a jogszabályokat etikai megfontolás alapján kell, kellene meghozni és a jogszabályok helyességét csak az etika tudja racionálisan felülvizsgálni; **b) erkölcsi relativizmus:** minden szubjektív, nincsenek objektív kritériumok, amelyek a különböző erkölcsi felfogások helyességét eldönthetnék, non-kognitívizmus: az erkölcs nem racionális, hanem érzelmi (emotivizmus) vagy vallásos; **etikán belül fennálló pluralizmus:** nem azonnal nyilvánvaló, hogy mely etikai koncepció a legjobb, legmegalapozottabb, és hogy melyik norma, szabály vonatkozik az adott helyzetre → ha valaki gazdasági tevékenységével (vagy általában cselekedeteivel) közvetlenül vagy közvetve hatással van más emberekre, akkor – még a tervezési fázisban – mozgósítania kell a kognitív és egyéb erőforrásokat, amelyek egy alapos etikai felülvizsgálathoz szükségesek
- a gazdaság **ellenőrzésének gyakorlati lehetetlensége** – a **szabadpiaci verseny (a) vállalkozások szintjén** lehetetlenné teszi etikai normák önkéntes alkalmazását, mert ezek versenyhátrányt eredményeznek és a vállalkozás így rontja pozícióját, sőt tönkre is mehet → ezért van szükség jogi szabályozásra, de az ellenőrzés még jogi eszközök útján is nehéz, különösen a globalizált világban: „race to the bottom”: a liberalizáció, dereguláció dogmájának megfelelően egyre kevesebb előírás, szabály, egyre kevesebb adóteher, szociális kiadás stb., mert globálisan zajlik a **(b) helyszínek, államok közötti verseny** is („Standortwettbewerb”) munkahelyteremtés és befektetések vonzása végett → meg kell találni megfelelő jogi eszközöket, kidolgozni új megoldásokat (pl. globális szabályozás, jogrend); a gazdasági tevékenység ill. **vállalkozás szabadsága**, mint alapjog, csak a társadalom azon jogával együtt lehet érvényes, hogy a gazdasági tevékenységet szabályozza, bizonyos keretek közé szorítsa, hogy a társadalom a várható haszon mellett számbavegye a hosszú távú következményeket és kockázatokat is: **demokratikus diszkurzus**, társadalmi

iránymeghatározás → ellenőrzések és egyensúlyok rendszere (*checks and balances*): az ellenőrök ellenőrzése stb.

- → a technikával kapcsolatos **etikai-politikai diszkurzus** azért is kulcsfontosságú, mert a gazdasági folyamatokban rejlő **ambivalenciák** és nemkívánt mellékhatások („trade off”-ok) miatt a legtöbb gazdasági tevékenység nem csak pozitív következményekkel jár, nem „win-win”-helyzetet eredményez, hanem az adott tevékenységnek vannak **nyertesei és vesztesei** → felmerül az **igazságosság kérdése**: az előnyök és terhek (hátrányok) elosztásának kérdése: ez etikai-politikai kérdés – különösen aktuális a világkereskedelem terén, de hazánkban is: az ún. **szabad piac** sokak számára megszünteti a szabadságot és **kiszolgáltatottságot** eredményez → fejlett / fejlődő országok, első / második / harmadik világ
- **aktuális példa a hatékonyság / gazdaságosság növelésével járó mellékhatásra**: az energia-takarékos lámpák energiát, erőforrásokat, pénzt takarítanak meg, de negatív oldalai is vannak: elektroszmog, fényminőség, erőforrás-intenzív gyártás, veszélyes hulladék, élettartam és fényerősség jóval alacsonyabb a feltüntetetténel → egy átfogó, objektív előny-hátrány-kalkuláció nem biztos, hogy pozitív eredmény hozna – ennek ellenére Ausztrália után az EU is kötelezővé teszi (megsértve a polgárok szabadságjogát és egészséghez való jogát?)
- **instrumentalizmus**: pl. Török Attila: megtérülő / öncélú üzleti etika (65. o.); shareholder / stakeholder; strategic stakeholder management / intrinsic stakeholder management (teleológiai, következményelvű / deontológiai, kötelességelvű megközelítés) → az etika a nyereségmaximalizálás eszközeként; ez nem etika, hanem oportunizmus; ez az érvelés összekeveri a gyakorlati elfogadottságot a jogossággal, etikai helyességgel
- az **etikai értékelésnek 1)** a gazdasági racionalitásra és tudásra is támaszkodnia kell: a szükséges és a rendelkezésre álló erőforrások felmérése, költség-haszon-kalkuláció, az erőforrások lehető leghatékonyabb felhasználási módjának a kijelölése → **ökonómiai információ + 2)** technikai racionalitásra és tudásra, mert azt is meg kell ítélnie, hogy (a technológia jelenlegi állása szerint) mely eszközök milyen célok megvalósítására alkalmasak → **technológiai-instrumentális**

információ + 3) szociológiai tudás a fennálló emberi környezetről, emberi közösségről: a társadalom szerkezete és működése, a társadalomban érvényes normarendszerek: jogszabályok, erkölcsi szabályok (ethosz), szakmai kódexek → **szociológiai információ + 4)** a nem-emberi természetes környezet figyelembevétele, a természetes erőforrások felmérése nem piaci árak alapján, hanem a fenntartható gazdálkodás szempontjából → **ökológiai információ; 2) + 3) + 4)** gazdasági szemszögből: **externalitások** → az etika ezeket bevonja, elvégzi az externalitások inklúzióját, a shareholder-ek mellett a **stakeholder**-ek (=érintettek, érdekelték) bevonását (noha a szabályozás jogi úton lehet csak hatékony, tehát az etika az *externális* jogrenden keresztül válik meghatározóvá)

- Peter Ulrich: Az értelmes gazdálkodás háromszöge:

